

Éppen ezért filozófiai hagyományaink bemutatásának direkt célja és a régi századok kultúrtörténeti képének teljesebbé tétele mellett az irodalomtörténet szempontjából is becses könyvecske a *Régi magyar filozófusok* c. antológiászerű kiadvány. A humanizmus, a reformáció és ellenreformáció, valamint a puritanizmus irodalmának tanulmányozóját megismerteti az illető korszakok minden lényegesebb filozófiai áramlatával, mindenekelőtt a magyar kartezianizmussal, a kutató számára pedig tudatosítja akkor élő filozófusaink jelentőségét, az európai szellemi áramlatokhoz való viszonyukat és tanaiknak az egyetemes magyar fejlődésre gyakorolt hatását. Igaz ugyan, hogy a kötet középpontjába – az anyag diktálja ezt – a többé-kevésbé vagy par excellence természetfilozófusok kerültek (Jeszzenszky János, Laskói Csókás Péter, Pósaaházi János, Bayer János, Czabán Izsák, Huszti István), de képet kapunk azok eszmei beállítottságáról is, akiknek tevékenysége elválaszthatatlan az akkori irodalmi élettől (Dudith András, Apáczai Csere János), nem is szólva arról, hogy a válogatásból maguk a filozófikusabb hangvételű írók (Janus Pannonius, Pázmány Péter, Bethlen Miklós) sem hiányzanak. Talán nem ártott volna a sort az etika, a történetfilozófia és a XVII. század elején oly jelentős szerepet játszó államelméleti irodalom néhány kiemelkedő, önmagát tudatosan filozófusnak nem is valló gondolkodójával (újszoicisták, tacitisták, Zrinyi) még teljesebbé tenni. Nem azért, mert a hiányolt irányzatok alkotói fontosak az irodalomtörténet számára (tudjuk, hogy a kötet profilja más célkitűzéshez szabott), hanem azért, mert kultúrhistóriánk és filozófiatörténetünk tablója megközelítően is csak néhány ilyen alak portréjával együtt teljes.

A válogatást kísérő filológiai apparátus (Mátrai Lászlóban szerencsésen találkozott a filozófus és filológus) – különösen a kötetben nem szereplő művek bibliográfiája – egy tágabb horizont igényét mutatja. Talán elsődleges felmérése ez annak az anyagnak, amelynek szerepelnie kell majd egy korszerűen, marxista szemlélettel megírt magyar filozófiatörténetben, aminek ez a válogatás – esetleg kibővítve – illusztráló szöveggyűjteménye lehetne. Kár, hogy ez a filozófiatörténeti kézikönyv még nincs meg. Mert annak még nagyobb hasznát venné az irodalomtörténet.

Kaposi Márton

Felhő Ibolya—Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár. Bp. 1961. Akadémiai K. 599 l. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. I. Levéltári Leltárak 3.)

Az 1724-től 1848-ig működő magyar királyi helytartótanács és az alárendelt hiva-

talok s bizottságok levéltári anyagának igen alapos ismertető feldolgozását kapjuk a kötetben. Nagy és dícséretes vállalkozás ez, ha meggondoljuk, hogy mintegy 2 000 folyóméter igen fontos, de bonyolultan kezelhető iratanyagot sikerült világos elvek szerint bemutatni, és az eredményes kutatómunkához a legjárhatóbb utat kijelölni. De ennél még többet tud nyújtani a mű, mert a levéltár anyagának ismeretében önálló tudományos eredményeket is mutat fel.

Ámbár a szerzők vizsgálatai módja az anyag természeténél fogva elsőrendűen történettudományi, mégis joggal számítanak sok más tudományégre érdeklődésre: így az irodalomtörténetre is. Joggal, mert a helytartótanácsi levéltár anyaga éppen azoknak a legkritikusabb éveknek komplex jelenségeit öleli fel, amikor irodalmunk gyökere átalakulásának és felvirágzásának lehetünk tanúi. Elég csak utalni a XVIII. század értékelésének sokat vitatott problematikájára, a felvilágosodás és reformkorszak ideológiai, nemzeti megújulására. Nem egy tekintetben az irodalomtól távolállónak tűnő ügyirat-csomók vizsgálata is hasznos tanulsággal járhat; például a közigazgatási osztály anyagában a „magyar nyelv művelésének” kérdései; vagy pl. a vármegyei osztályban a nemesi testőrség személyekre bomló feltejesztései (testőrök!) stb.

Méltán tarthatnak számot már a közelebről irodalomtörténeti érdeklődésre a különböző vallási és egyházi iratok. Az egyházakkal szemben követett elvi és gazdasági intézkedések alapján (protestánsok korlátozásai, türelmi rendelet, szerzetesrendek feloszlása stb.) számos részletkérdésre derülhet még fény. (Pl. a volt szerzetes-írókkal kapcsolatosan.) Hasonlóképpen a közoktatásügy iratai – a tanügyi államivá tétele, a Ratio Educationis, majd II. József rendelkezései után – bőséges kiegészítést kínálnak a kulturális és irodalmi kérdések megítéléséhez. Az elemi népiskolától az egyetemig gazdag forrásanyag áll rendelkezésünkre. (Pl. elvi irányítás, tankönyvek, kinevezések, fegyelmi ügyek, külföldön tanulók iratai stb.)

Kimondottan irodalomtörténeti anyagot is szolgáltatnak a helytartótanács és az alárendelt hivatalok helyzetéről s könyvvizsgáló iratai (Acta revisionis librorum, 1731–1779; Departmentum revisionis librorum, 1783–1848, és egyéb gondosan feljövőllő állagok.) A kötetből valósággal a cenzuratörténet és gyakorlat jeles összefoglalását kapjuk. Lehetősége ez annál is inkább, mivel a helytartótanács szerepe a cenzura ügyeitől egy időszakában sem volt szétválasztható. A szerzőknek sikerült a cenzura és a könyvrevízió teljes folyamatát bemutatni; kezdve a jezsuiták és a nagyszombati egyetem cenzuramegbitatásától egészen a körmönfontan kiépi-

tett szervezethez. A cenzúra ügyintézési folyamatának ismeretében bőven magyarázva érezzük azt a sok huzavonát, késedelmet, akadékoskodást, ami után egy-egy mű megjelenése szerencsés esetben lehetővé vált.

A könyvvizsgálati iratok nyomán betekintés nyílik a kor irodalmi életébe; felelet kaphatunk olyan fontos kérdésekre, hogy milyen kéziratok (könyvek, újságok) kerültek cenzúra alá, mi volt róluk a vélemény, melyek jelenhettek meg közülük, milyen színdarabok kerülhettek előadásra, mik akadtak el a cenzúrán, milyen könyvek juthattak be az országba árusításra, melyek voltak a betiltott könyvek stb. Esetenkénti, adatszerű anyagszerzés mellett ezeknek az irattári részeknek történeti menetű vizsgálata is jelentősséggel bír: pl., hogy az idők folyamán milyen ideológiai törekvések nyilvánultak meg, s egyszersmind az udvar intencióit milyen elvek vezették. A könyv helyesen irányítja a figyelmet többek között II. József korának művelődéspolitikájára, amikor is jellegzetes kifejezések idézhetők az iratokból: „irodalom és felvilágosodás előmozdítása”, a „könyvnyomtatás támogatása”, a „nemzeti kultúra fejlődése” stb. A reakció uralomrajutása után, a kilencvenes években viszont a cenzúra rendőrségi ügy lett, s mint ilyenről vallanak az iratok: kérelmelhetetlen szigorral sújtanak le a legenyhébbben új társadalmi és politikai eszmékre. (csak a „recensura” 2500 db 1791 előtti könyvet tilt el.) Ezzel az állapottal szemben a reformországgyűlések utáni, enyhültebb körülmények hatására egyre inkább sokasodó konkrét esetek, ügyiratok mutatják, hogyan közeledik a cenzúra is a nemzeti kultúra érdekeinek szolgálatához. (L. pl. Reseta János pesti cenzor iratait.)

Hasznos és remélhetően újabb eredményes kutatásokra ösztönző és eligazító könyvet kaptunk e kötettel. Ha néhol ismert vagy többször ismételt tételekkel is találkozunk, arra jórészt magyarázatot nyújt a levéltár adott szerkezeti felépítése — amihez a szerzők logikusan ragaszkodtak —, miszerint azonos tárgy a különböző rendszereken, állagokon belül újból és újból jelentkezik. Nélkülözhetetlen név- és tárgymutató s képmellékletek zárják a kötetet.

Gyenis Vilmos

Kelemen László naplója és feljegyzései. Sajtó alá rendezte, bevezette és jegyzetekkel ellátta: Staud Géza. Bp. 1961. Színháztudományi Intézet. 79 l.

A francia színház történetét, a világ egyik legfejlettebb színházművészetének igényes historiografiája, mint legutóbb Léon Chancerel a *Revue d'Histoire du Théâtre* idei első

számában kifejtette, legfőbb feladatának a nehezen hozzáférhető — elsősorban levéltári — források publikálását tartja. Nálunk, ahol éppen a források lappangása miatt 100–150 év előtti események is homályban maradnak, fokozottan jelentős minden efféle vállalkozás. Elismerés illeti tehát a kiadvány gondos sajtó alá rendezőjét. Maga a publikáció nem az eredeti — lappangó vagy elpusztult — Kelemen-féle kéziratok után, hanem részben egy régi újság hasábjairól, részben Bayer Józsefnek az Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött kiadatlan tanulmányának közreadásával készült. A kiadvány ily módon nemcsak Kelemen László, az első magyar hivatásos színtársulat vezérszellemé, hanem Bayer, a fáradhatatlan kutató emléke előtti tiszteltetés is.

A — sajnos, csak 500 példányban, rotaprinttel sokszorosított — könyvecske beosztása jól áttekinthető. Az első részben a *Hét c.* folyóirat 1919. évi folyamában, Mados György gondozásában megjelent Kelemen-féle *Naplótöredék*et adja közre, megjegyezve, hogy az alig félszázados újságból ma már csak a Széchényi Könyvtárnak van példánya, a második részben pedig bevezeti Bayer tanulmányát, majd közzéteszi oly módon, hogy a Bayer idézte szó szerinti Kelemen-szövegek nyomdatechnikailag szembejűenek. Az egész kiadványt viszonylag pontos jegyzetanyag fejezi be.

A „viszonylag” kifejezésnek itt nincs pejoratív értelme, mit sem akar levonni a lelkiismeretes kiadó érdemeiből. Mindössze arra utal, hogy a kor színházi vonatkozásokban rendkívül gazdag levéltári anyagát ő sem ismeri teljesen — mint senki más sem —, és így a Kelemen működésével kapcsolatos kérdések egész sora vár még további válaszra. A Ráday Gyűjtemény csak a fővárosi működés egy rövid szakaszáról, a Pestmegyei Levéltár a vármegye közigazgatásához kapcsolódó eseményekre ad felvilágosítást. Teljesebb ábrázolást nyerhetnénk, ha a Helytartótanács két, ide vonatkozó departamentumának az iratai legalább regesztákban ki volnának adva. Ez az anyag ugyanis egy felsőbb hatóság tevékenységének az emlékeit őrzi, olyan kormányservévet, amely a megyékkel és az egyes városok előljárásgával egyaránt érintkezett és így ügyintézése az eseményeket a maguk folyamatosságában mutatja be. Fontos volna 1790-től publikálni regesztákat, azokból az évekből is, amikor Magyarországon tudomásunk szerint nem működött színtársulat. Az ügyek ugyanis egyik évről a másikra nyúlnak át, Busch és a magyarok vitáiról pl. még az 1810-es években is szólnak akták. — A kiadvány 7. jegyzete utal Pukánszkynek egyik tanulmányára, amelyben Sehy és Szalkay Antal fizetett bomlasztói szerepéről történik említés. A megállá-